

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
Кафедра соціальної роботи, управління і педагогіки**

УДК

СКОРИК ЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

**СОЦІАЛЬНІ ЦЕНТРИ МАТЕРІ ТА ДИТИНИ ЯК СКЛАДОВА
СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ РАНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО
СИРІТСТВА В УКРАЇНІ**

АВТОРЕФЕРАТ

магістерської роботи на здобуття освітнього рівня
магістра соціальної роботи

Спеціальність: 231 – Соціальна робота

Миколаїв – 2019

Магістерською роботою є рукопис.

Роботу виконано в Чорноморському національному університеті імені Петра Могили,
Міністерство освіти і науки України.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК : кандидат педагогічних наук, доцент
ПОПОВА Тетяна Семенівна
Чорноморський національний
університеті імені Петра Могили

РЕЦЕНЗЕНТ: доктор наук з державного управління, доцент
ПЛЕХАНОВ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ
Чорноморський національний
університеті імені Петра Могили

Захист роботи відбудеться 27 червня 2019 року о 10.00 на засіданні Державної
атестаційної комісії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, за
адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 1-а Воєнна, 2.

З роботою можна ознайомитися у науковій бібліотеці Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників,
10.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема соціального сирітства упродовж двох останніх десятиліть залишається однією з най болючих для нашої країни. Незважаючи на досягнутий Україною прогрес у галузі охорони материнства та дитинства, кількість дітей, що залишаються поза сімейними формами виховання, та набувають статусу дитини, позбавленої батьківської опіки та піклування, фактично не зменшується.

Результати проведених останнім часом досліджень свідчать, що діти у віці до трьох років є найбільш уразливою групою і найбільше страждають від інституційного догляду.

Однією з причин інституціалізації дітей раннього віку є відмови матерів від новонароджених дітей в пологових будинках. Не зважаючи на те, що в Україні, починаючи з 2008 р., спостерігається позитивна динаміка – кількість таких випадків зменшується, показники поки ще залишаються відносно високими.

Основним суб'єктом в системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні є соціальні центри матері та дитини, що функціонують в нашій країні починаючи з 2003 року. Не зважаючи на виключно відповідальну роль цих закладів щодо запобігання відмовам матерів від новонароджених дітей, їх діяльність останнім часом не була предметом серйозного наукового дослідження. Виключенням є дисертаційне дослідження Г. І. Постолук «Розвиток соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят в Україні», захищене у 2012 році.

З питань профілактики раннього соціального сирітства в Україні накопичено значний науковий доробок, що представлений роботами, що являють собою узагальнений досвід діяльності різноманітних соціальних служб в означеному напрямі. На особливу увагу заслуговують праці Алексеєнко Т., Артюшкіна Л. І., Безпалько О. В., Братусь І., Буніної Л., Галатир І. А., Гусак Т., Зверєва І. О., Лактіонової Г., Лопатченко І. М.,

Павлик Н. І., Петрочко Ж. В., Постолюк Г. І., Яремчук В. В. та ін.

У наведених дослідженнях створено базу для подальших наукових розвідок цієї проблеми.

Разом з тим, аналіз теоретичних напрацювань та вивчення практичного досвіду діяльності соціальних служб у досліджуваному напрямі дає підставу стверджувати, що у процесі майже двадцятилітньої діяльності соціальних центрів матері та дитини в нашій країні накопичено значний досвід роботи з жінками, що мають намір відмовитися від новонародженої дитини, з іншого, - мають місце проблеми, що потребують свого розв'язання у контексті посилення профілактики відмов, соціально-психологічного супроводу породіль та дітей – підопічних соціальних центрів, та необхідності покращення як організаційно-правових, так і побутових умов перебування їх в закладах означеного типу.

З огляду на викладене **метою даного дослідження** є обґрунтувати місце соціальних центрів матері і дитини в системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні та виявити основні напрямки покращення їх діяльності в умовах сьогодення.

Відповідно до означеної мети у роботі було поставлено та розв'язано низку **дослідницьких завдань**:

- охарактеризувати систему профілактики раннього соціального сирітства в Україні та висвітлити питання її правового регулювання;
- розкрити організаційно-правові основи діяльності соціальних центрів матері та дитини в Україні як провідних соціальних служб в системі профілактики раннього соціального сирітства та забезпеченні права дитини на сім'ю;
- виявити сучасний стан функціонування соціальних центрів матері та дитини в Україні та розглянути перспективи інтегрування їх у регіональні центри соціальної підтримки дітей та сімей;

- розробити рекомендації щодо покращення діяльності соціальних центрів матері та дитини як складових системи профілактики раннього соціального сирітства в умовах сьогодення.

Об'єктом у даній роботі виступає система профілактики раннього соціального сирітства в Україні.

Предмет дослідження – роль соціальних центрів матері та дитини в профілактиці раннього соціального сирітства в Україні.

В процесі розв'язання означених завдань було використано комплекс дослідницьких **методів** теоретичного та практичного рівнів пізнання, серед яких:

- **теоретичні** – аналіз та узагальнення психологічної, педагогічної, соціологічної й соціально-педагогічної літератури з метою визначення стану розробленості проблеми профілактики раннього соціального сирітства; аналіз джерел історико-педагогічного характеру для розкриття генези та виявлення передумов становлення й розвитку системи профілактики соціального сирітства та надання допомоги жінкам – майбутнім матерям; обґрунтування сутності та особливостей соціально-педагогічної роботи з жінками, що мають намір відмовитися від новонародженої дитини;

- **емпіричні** – аналіз документів, що визначають організаційно-правові основи функціонування соціальних центрів матері та дитини та відображують досвід роботи таких центрів, бесіди та анкетування старшокласників на предмет поінформованості їх про існування соціальних центрів матері та дитини.

Базою емпіричного дослідження виступили Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Очаківського району Миколаївської області та ЗСО № 1 Очаківської міської ради Миколаївської області.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- *вперше* зроблено спробу обґрунтувати місце соціальних центрів матері та дитини в системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні;

- *уточнено* суть профілактики раннього соціального сирітства у контексті запобігання відмовам матерів від новонародженої дитини.

Теоретична значущість дослідження. В роботі проаналізовано сучасні підходи до розв'язання проблеми раннього соціального сирітства та дістали подальшого розвитку погляди на соціальні центри матері та дитини як провідні соціальні служби у системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні.

Практична значущість результатів дослідження. Узагальнено двадцятирічний досвід роботи соціальних центрів матері та дитини в Україні, визначено основні проблеми їх функціонування в умовах сьогодення, розроблені рекомендації щодо покращення діяльності центрів матері та дитини як сучасних соціальних служб.

Результати дослідження можуть бути у нагоді викладачам та студентам закладів вищої освіти для підготовки навчальних матеріалів та джерелом підготовки до навчального процесу, а також працівникам центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою розробки програмних та методичних матеріалів з питань профілактики раннього соціального сирітства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження пройшли апробацію в процесі обговорення на XIII Міжнародній науковій конференції «Ольвійський форум - 2019» (5 -7 червня 2019 р.).

Структура роботи. Мета та завдання дослідження зумовили структуру магістерської роботи. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків до підрозділів та загальних висновків. Список використаних при підготовці джерел становить 85 позицій. Основний текст роботи викладено на 75 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито стан її наукової розробленості, визначено мету, предмет, об'єкт, завдання та

методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, структуру роботи та її обсяг.

У **першому розділі** *«Теоретико-правові засади функціонування системи профілактики раннього соціального сирітства в Україні»* визначено теоретичні засади та правові основи функціонування системи профілактики раннього соціального сирітства в Україні, а також висвітлено досвід зарубіжних країн щодо превентивної роботи в напрямі подолання явища соціального сирітства.

У *підрозділі 1.1 «Система профілактики раннього соціального сирітства в Україні: мета, завдання, структура»* визначено сутність понять «сирітство» та «соціальне сирітство», «профілактика соціального сирітства» тощо, охарактеризовано систему профілактики раннього соціального сирітства в Україні, сформульовано її мету, завдання та обґрунтовано структуру. Зазначено, що під системою профілактики соціального сирітства у даній роботі розуміється множина взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів, а саме: ціннісного, об'єкт-суб'єктного, змістового, технологічного тощо, об'єднаних метою попередження й подолання явища соціального сирітства. Виявлено, що основною метою профілактики соціального сирітства в Україні є недопущення вилучення дитини з сім'ї та потрапляння її до державних закладів опіки. Завданнями при цьому є, насамперед, - збереження виховного потенціалу родини через раннє виявлення потенційних криз та загроз для виконання сім'єю своєї виховної функції

У *підрозділі 1.2 «Правове регулювання профілактики соціального сирітства в Україні»* висвітлено питання правового регулювання системи профілактики раннього соціального сирітства в Україні. Відзначається, що подальший розвиток системи профілактики раннього соціального сирітства в Україні потребує більш досконалого нормативно-правового забезпечення,

зокрема такого, що покликано забезпечити якісну матеріальну підтримку сім'ям, що виховують дітей та перебувають у складних життєвих обставинах.

У підрозділі 1.3 *«Профілактика соціального сирітства з зарубіжних країн»* зазначається, що система профілактики раннього соціального сирітства, що склалася у багатьох європейських країнах, США, Австралії, Новій Зеландії, Китаї дійсно спрямована на попередження виникнення сирітства, а не на його «лікування», носить суто превентивний характер. З цією метою запроваджуються дієві соціально-педагогічні, психологічні, корекційні програми, участю у яких охоплено переважну більшість жінок, що мають ризик залишити дитину без опіки. Соціальні служби в межах соціального партнерства докладають багато зусиль щодо виявлення жінок груп ризику та надання їм своєчасної максимально ефективної підтримки. Багато уваги приділяється формуванню усвідомленого батьківства у членів молодих сімей та одиноких батьків

У другому розділі *«Соціальний центр матері і дитини як соціальна служба з профілактики відмов матерів від немовлят»* соціальні центри матері та дитини розглядаються як соціальні служби, що займаються профілактикою відмов матерів від новонароджених дітей та посідають центральне місце в системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні, проаналізовано організаційно-правове забезпечення формування іміджу органів Державної фіскальної служби України.

У підрозділі 2.1 *«Організаційно-правові основи діяльності соціальних центрів матері та дитини в Україні»* зазначається, що соціальний центр матері та дитини вважається закладом для тимчасового проживання у ньому жінок, що знаходяться на 7 - 9 місяцях вагітності, а також для матерів, що вже народили дітей до виповнення їм віком від народження до 18 місяців (1,5 років), які перебувають у складних життєвих обставинах, у випадку, що вони є перешкодою на шляху виконання материнського обов'язку. Центром створюється комплекс соціально-побутових умов для комфортного тимчасового проживання матерів з маленькими дітьми, які опинилися у

складних життєвих обставинах. Діяльність соціальних центрів матері та дитини в Україні регулюється Типовим положенням про центр матері та дитини, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. N 741

У підрозділі 2.2 «Роль соціальних центрів матері та дитини у забезпеченні права дитини на сім'ю» розкрито потенціал соціальних центрів матері та дитини щодо забезпечення права дітей зростати у сімейному середовищі. Охарактеризовано основні напрямки роботи центрів з жінками, що виявили намір відмовитися від новонародженої або малолітньої дитини, доведено, що головним елементом системи соціальної діяльності в даному закладі є індивідуальна і планомірна робота з кожною клієнткою. Підкреслюється, що умови перебування жінок з дітьми у центрі є такими, що сприяють збереженню сім'ї для дитини та суспільства.

У третьому розділі «Основні напрямки удосконалення діяльності соціальних центрів матері та дитини в умовах сьогодення» сформульовано основні напрями удосконалення роботи соціальних центрів матері та дитини в Україні. Зазначається, що критеріями якості соціальної роботи центрів з жінками виступають кількість жінок, які змінили своє рішення та залишили немовля в родині, кількість жінок, що повернули своїх дітей у віці до 3-х років з закладів державної опіки та зберегли родину для дитини.

У підрозділі 3.1 «Сучасний стан функціонування соціальних центрів матері та дитини в Україні» висвітлено сучасний стан соціальних центрів матері та дитини в Україні. Зазначено, що послугами соціальних центрів матері та дитини користуються сьогодні такі цільові користувачі, як: матері з дітьми, в разі, якщо має місце ризик залишити дитину у пологовому будинку, дитини в установі. Як правило, це стосується одиноких матерів, неповнолітніх дівчат, матерів із складним соціальним становищем, матерів з дитиною, які стали жертвами насильства; жінки на останніх місяцях вагітності, коли існує ризик, що вони залишать дитину після народження: неповнолітні, вагітні із складним матеріальним становищем, не готові до ролі

матері; матері і вагітні жінки, які виховувалися в закладах державної системи опіки, зокрема, в інтернатних закладах, та, як наслідок, не мають життєвих навичок, і не готові до виконання материнських обов'язків, мають складний матеріальний стан тощо. Провідною метою діяльності соціальних працівників та психологів в консультаційних пунктах центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у жіночих консультаціях, пологових стаціонарах є надання кваліфікованої соціально-психологічної допомоги жінкам, які в силу складних життєвих обставин або під впливом особистісної кризи, тимчасових психічних розладів втратили віру в себе, свої сили і здатність піклуватися про дитину. Соціальні працівники, психологи здійснюють первинну та вторинну профілактику шляхом надання вагітним жінкам педагогічних, інформаційних, психологічних, юридичних послуг.

Завдяки проведеній роботі фахівцями із соціальної роботи та розвитку мережі соціальних центрів матері та дитини загальний показник кількості випадків відмов матерів від новонароджених дітей знизився з 39% у 2012 році до 19% у 2017 році

- У підрозділі 3.2 «Міжвідомча взаємодія та інтеграція державних соціальних установ як передумова подолання раннього соціального сирітства» здійснено спробу обґрунтування нового підходу до управління системою профілактики соціального сирітства в Україні, сенс якого полягає у налагодженні міжвідомчої взаємодії соціальних інститутів, що залучені до розв'язання проблеми соціального захисту дітей, зокрема, захисту їх права на виховання в сім'ї, запобігання сімейному неблагополуччю шляхом запровадження міжсекторального партнерства, насамперед, у сфері співпраці громадських організацій та місцевих органів влади. Наголошено на тому, що існування міжвідомчих бар'єрів негативно впливає на якість функціонування системи профілактики раннього соціального сирітства в нашій країні та що одним із шляхів виходу з цієї ситуації є створення в Україні Центрів соціальної підтримки сімей та дітей. Йдеться про те, що створення таких центрів на засадах інтегрування та

об'єднання окремих соціальних закладів різного відомчого підпорядкування у єдиний центр на чолі з регіональною Службою у справах дітей сприятиме розвитку в містах та районах (області) доступних і якісних соціальних послуг для підтримки сімей з дітьми, а головне, для забезпечення альтернативного догляду дітей. Відзначається, що відмінною рисою створюваних центрів соціальної підтримки є те, що в них створюватимуться лише такі відділення які необхідні громаді. Усунувши, таким чином, дублювання функцій та забезпечивши можливість об'єднання ресурсів, як матеріально-технічних, так і кадрових тощо, вони сприятимуть оптимізації мережі закладів, що надають соціальну підтримку сім'ям з дітьми та захищають права дітей в нашій країні

У підрозділі 3.3 «Рекомендації щодо покращення діяльності центрів матері та дитини з запобігання ранньому соціальному сирітству» сформульовано бачення автора дослідження щодо шляхів підвищення якості роботи соціальних центрів матері та дитини. Наголошено на тому, що задля підвищення ефективності діяльності соціальних служб з профілактики раннього соціального сирітства, якими, насамперед, є соціальні центри матері та дитини мають відбутися позитивні зміни на різних рівнях: законодавчому, організаційному, матеріально-технічному та кадровому.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі відповідно до визначених мети і завдань отримано результати, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання щодо аналізу сучасного стану та подальшого розвитку соціальних центрів матері та дитини як складових системи профілактики раннього соціального сирітства в Україні.

Результати теоретичного узагальнення та аналізу емпіричного матеріалу з профілактики раннього соціального сирітства та розвитку соціальних служб профілактики відмов матерів від немовлят в Україні, якими є соціальні центри матері та дитини, дозволили зробити наступні

ВИСНОВКИ:

- створена в Україні система профілактики соціального сирітства представлена закладами Міністерства освіти і науки України (заклади середньої освіти та заклади вищої освіти, заклади системи професійної освіти тощо), Міністерства охорони здоров'я (жіночі консультації, пологові стаціонари, дитячі лікарні, будинки дитини) та Міністерства соціальної політики України (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, консультаційні пункти центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях, соціальні центри матері та дитини). Провідну роль у цій системі відіграють соціальні центри матері та дитини;

- функціонування означеної системи забезпечено відповідною нормативно-законодавчою базою, представленою законами, стандартами, постановами Кабінету Міністрів України, положеннями про діяльність. Разом з тим, чинна законодавча база не є оптимальною, і потребує подальшого удосконалення, зокрема, у частини забезпечення матеріально-фінансової підтримки функціонування соціальних центрів матері та дитини;

- основними завданнями соціальних центрів матері та дитини є забезпечення першочергових потреб жінок та дітей на період вирішення їхніх складних життєвих обставин; надання соціальної, психологічної, юридичної підтримки матерям; створення належних житлово-побутових умов для нормальної життєдіяльності матері та дитини й забезпечення дитині належного догляду без розлучення з матір'ю; підготовка матері з дитиною до успішної адаптації у суспільстві, а також створення сприятливих умов для розвитку дитини, захисту її прав та інтересів, в першу чергу права на виховання в сім'ї.

- провідними технологіями в діяльності фахівців центру є: ведення випадку, оцінка потреб дитини та її сім'ї, сімейні групові наради. Основними формами роботи з жінками визначено індивідуальні та групові бесіди, консультації з питань розвитку дитини, здорового способу життя, практичні

заняття щодо навичок догляду за дитиною, тренінги комунікативності, особистісного зростання, формування навичок усвідомленого материнства тощо;

- реалізація означених завдань та технологій має покладатися на мультидисциплінарну команду фахівців центру у складі психолога, медичного працівника, соціального педагога чи соціального працівника. За результатами оцінки вони розробляють індивідуальний план роботи із отримувачем послуг, що відображає логіку, зміст та процедуру надання послуг з метою подолання складних життєвих обставин, в яких опинилася жінка;

- важливим також є перехід від інституційних послуг до послуг на рівні громади, який вимагатиме нарощування професійного потенціалу соціальних працівників та соціальних педагогів щодо роботи в безпосередньому соціальному оточенні клієнта, застосування індивідуального підходу, використання можливостей мережі соціальних контактів, побудови конструктивної координації та взаємодії з фахівцями різних установ і організацій.

- підвищення ефективності діяльності соціальних центрів матері та дитини необхідно впроваджувати комплексно, паралельно на кількох рівнях: законодавчому, організаційному, матеріально-технічному та кадровому. Саме такий підхід забезпечить цілісність функціонування в нашій країні системи профілактики раннього соціального сирітства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ

Скорик Я. О. Профілактика соціального сирітства як чинник соціальної безпеки України» /Я. О. Скорик //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Залучення патріотично активної молоді до розвитку громадянського суспільства як чинник соціальної безпеки України». – Миколаїв, 2019. – С. 74-77.

АНОТАЦІЯ

Магістерську роботу присвячено характеристиці соціальних центрів матері та дитини як складових системи профілактики раннього соціального сирітства в Україні.

У роботі узагальнено теоретичні та організаційно-правові засади функціонування чинної в Україні системи профілактики раннього соціального сирітства, визначено її мету, завдання, структуру, висвітлено зарубіжний досвід превенції соціального сирітства, охарактеризовано соціальні центри матері та дитини як складову частину функціонуючої в Україні системи профілактики раннього соціального сирітства, зокрема проаналізовано їх сучасний стан та обґрунтовано їх роль у забезпеченні права дитини на сім'ю.

У роботі визначені основні напрями удосконалення діяльності соціальних центрів матері та дитини в умовах сьогодення, зокрема, сформульовано авторські рекомендації щодо покращення діяльності центрів матері та дитини з профілактики та подолання явища раннього соціального сирітства в Україні.

В магістерській роботі вперше зроблено спробу обґрунтувати місце соціальних центрів матері та дитини в системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні та уточнено суть профілактики раннього соціального сирітства у контексті запобігання відмовам матерів від новонародженої дитини.

В роботі проаналізовано сучасні підходи до розв'язання проблеми раннього соціального сирітства та дістали подальшого розвитку погляди на соціальні центри матері та дитини як провідні соціальні служби у системі профілактики раннього соціального сирітства в Україні.

Узагальнено двадцятирічний досвід роботи соціальних центрів матері та дитини в Україні, визначено основні проблеми їх функціонування в умовах сьогодення, розроблені рекомендації щодо покращення діяльності

центрів матері та дитини як сучасних соціальних служб.

Результати дослідження можуть бути у нагоді викладачам та студентам закладів вищої освіти для підготовки навчальних матеріалів та джерелом підготовки до навчального процесу, а також працівникам центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою розробки програмних та методичних матеріалів з питань профілактики раннього соціального сирітства

Ключові слова: соціальні центри матері та дитини, профілактика, раннє соціальне сирітство